

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.1.2/01>**Бондарєва Н. О.**<https://orcid.org/0000-0001-8367-8914>

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

**АГАПІЙ ШАМРАЙ ЯК ШЕВЧЕНКОЗНАВЕЦЬ
(ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Всебічно розглянуто шевченкознавчі праці видатного українського літературознавця Агапії Шамрая (1896–1952), з'ясовано значення цих праць для розвитку наукового шевченкознавства, виявлено ідеї, які актуальні й сьогодні. Подальший поступ у вивченні Шевченкового віршування був би неможливий без статті А. Шамрая «До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка» (1926). Дослідник сформулював низку узагальнювальних спостережень над еволюцією Шевченкової поезії, зокрема структури коломийкового розміру. Водночас, як з'ясовано, текст статті, уміщений у збірнику вибраних праць ученого (1963), зазнав цензурного втручання. Виробивши концепцію українського романтизму, він, поза сумнівом, за сприятливіших обставин обов'язково повернувся б до творчості Шевченка як чільного романтика, однак був змушений на тривалий час зосередитися на вивченні і викладанні західноєвропейських літератур. Не достатньо враховано в сучасній науковій літературі текстуальні паралелі між творами Шевченка та Ізмаїла Срезневського, наведені у статтях А. Шамрая, варто зробити окремі уточнення і доповнення в коментарі нового академічного зібрання творів.

Праця А. Шамрая над підготуванням до друку повістей у перекладі українською – важливий факт історії видання Шевченкових творів. Нині видавці знову повертаються до публікації повістей для широкого загалу в перекладі, але зіпертому на науково встановлений текст оригіналу. Як блискучий знавець німецької мови і літератури він міг і надалі сприяти поліпшенню німецьких перекладів Шевченкової поезії, добору творів для перекладів тощо, в чому переконує його змістовна рецензія на видання Еріха Вайнерта. Тож шевченкознавчі студії А. Шамрая, які необхідно перевидати з коментарями, мають посісти належне місце в історії вивчення спадщини великого поета.

Ключові слова: коломийковий розмір, історія шевченкознавства, видання творів, підручник, концепція, цензура.

Постановка проблеми. Агапій Шамрай (1896–1952) належить до видатних українських літературознавців ХХ століття, незаслужено призабутих. Останнім часом суттєво активізувався інтерес до його постаті та методології праць у широкому контексті історії науки про літературу.

Водночас поза увагою дослідників опинилася вагома частина наукової спадщини А. Шамрая – його шевченкознавчі праці, які потребують перепрочитання з погляду сучасного стану науки про Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У загальному огляді «Літературно-наукова діяльність А. П. Шамрая» – передмові до вибраних праць 1963 року [7, с. 3–12] Євген Шабліовський кілька міркувань присвятив вивченню Шевченкової творчості. На переконання автора передмови, А. Шамрай, звертаючись до творчості Шевченка, підкреслював те нове, провідне, що вносив в українську літературу великий поет [7, с. 9]. Є. Шабліовський виокремлює статтю «До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка», у якій А. Шам-

рай «спеціально розробляв питання художньої майстерності поета, акцентував увагу на особливостях віршування Шевченка, на специфіці його ритміки» [7, с. 9]. Не міг Є. Шабліовський не продемонструвати «ідеологічну чистоту» передчасно померлого науковця: «Дослідник рішуче виступав проти націоналістичних авторів, які намагалися все багатство Шевченкового віршування вкласти в прокрустове ложе якихось фольклорних примітивів» [7, с. 9]. Втім, полеміку А. Шамрая з цими опонентами упорядники видання 1963 року вилучили, про що згодом. Як переконує Є. Шабліовський, у статті А. Шамрай «показує, що зводить все багатство Шевченкового віршування лише до ритмічної структури коломийки – це значить не розуміти самої сутності цього віршування. Поет творив складну, зовсім нову систему народнопоетичної метрики» [7, с. 9]. Короткий аналіз статті Є. Шабліовський завершує узагальненням: «Отже, це не був уже традиційний коломийковий розмір, а своя, шевченківська, ритмомелодика, яка руйнувала ритмічні норми коломийки» [7, с. 10]. Автор передмови, зрозуміло, обмежився змістом лише цієї шевченкознавчої праці, бо вона ввійшла до збірника вибраних статей А. Шамрая. Поза полем зору Є. Шабліовського виявилися інші шевченкознавчі студії науковця.

Про невідомий інтерес до спадщини науковця, яка має посутнє значення для нас сьогодні, свідчать праці останніх років, зокрема Оксани Пашко. У статті «Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір та оточення» [4] дослідниця переконливо відстежила наукову діяльність А. Шамрая з 1922-го по 1929-й роки, тобто період навчання в аспірантурі літературно-етнографічної секції науково-дослідної кафедри історії України (1922–1924), реконструювала перебіг підготовки та публікації підручника «Українська література. Стислий огляд» (1927, 2-ге видання – 1928), студії Шамрая над творчістю Григорія Квітки. Проаналізовано також науковий діалог із Миколою Зеровим та полеміку з Ієремією Айзенштоком і журналом «Нова генерація». Цю та інші свої публікації про біографію і науковий метод видатного дослідника О. Пашко об'єднала у розділі «Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір, оточення» монографії «Неявне літературознавство в Україні 1920-х років» (2025) [3, с. 144–194]. Своєю чергою, Галина Бабак у статті «Агапій Шамрай у пошуках синтетичної теорії літератури: 1920-ті роки» [1] зосередилася на його теоретичних поглядах у контексті рецепції філологічної системи Олександра Потебні та розвитку фор-

мального й соціологічного методів в українському літературознавстві та критиці 1920-х років. Обидві дослідниці не розглядали спеціально шевченкознавчий доробок науковця. Праці в галузі шевченкознавства названо у персоналії про А. Шамрая авторства Олександра Бороня в «Шевченківській енциклопедії» [2, с. 824]. Ясна річ, такий перелік, хоч який повний, не може замінити собою осмислення висловлених у публікаціях науковця ідей і спостережень.

Постановка завдання. Тож завдання статті полягає у всебічному розгляді шевченкознавчих студій А. Шамрая, з'ясування значення цих праць для розвитку наукового шевченкознавства, виявлення ідей і спостережень, які актуальні й сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Слід спершу коротко нагадати біографію науковця. Вступив у Київський університет на історико-філологічний факультет 1917 року, згодом перейшов у Харківський університет, який закінчив у 1921 році. У 1921–1931 роках викладав у Харківському інституті народної освіти, одночасно навчаючись в аспірантурі у 1921–1924 роках (з 1929-го – професор). Паралельно завідував сектором літератури «епохи феодалізму» в Інституті Тараса Шевченка у 1926–1933 роках, звідки його звільнено через соціальне походження та «буржуазно-націоналістичні погляди». Змушений спершу виїхати до Удмуртії, потім Узбекистану, згодом – на Урал: у 1933–1937 роках – працює в Удмуртському педінституті (Іжевськ), у 1937–1938 роках – у Ферганському педінституті, у 1938–1942 – у Молотовському педінституті (тепер Перм). У 1943–1944 роках працював у Молотовському університеті. Захистивши в кінці 1943 року докторську дисертацію «Творчість Е. Т. А. Гофмана», очолив новостворену кафедру західної літератури. Отримав реабілітацію у 1943 році. У 1944–1952 роках – професор зарубіжної літератури в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. Завідувач відділу західноєвропейських літератур в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (1944–1949), після звільнення за звинуваченням у «космополітизмі» і згодом поновлення на роботі – старший науковий співробітник відділу нової української літератури (1949–1952) [3, с. 145–146].

У написаній 1926 року вже згадуваній розвідці «До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка» [8] А. Шамрай запропонував низку узагальнювальних спостережень над еволюцією Шевченкової поезії, зокрема структури коломий-

кового розміру. Статтю, як уже йшлося, передруковано у збірнику вибраних праць 1963 року «з незначними скороченнями» [7, с. 317]. Насправді ж упорядники цього розділу Варвара Курашова та Федір Погребенник були змушені вилучити з тексту майже дві сторінки і перефразувати один абзац. Скороченню було піддано полеміку науковця з основними положеннями розвідки Степана Смаль-Стоцького «Ритміка Шевченкової поезії» (Прага, 1925), статей Бориса Якубського «Форма поезій Шевченка» (збірник «Тарас Шевченко», Київ, 1921), «Із студій над Шевченковим стилем», Дмитра Загула «Рима в “Кобзарі” Шевченка» (обидві – «Шевченківський збірник», Київ, 1924). Уявлення про спрямованість редагування дає порівняння такого абзацу. У виданні 1963 року він має вигляд: «При аналізі ритміки поезій Т. Г. Шевченка дослідник обов'язково повинен враховувати ту ідейно-творчу еволюцію, що її пройшов поет. Поставлений на чолі молодшої української літератури, Т. Г. Шевченко мусив серйозно загатися над долею свого поетичного покликання. При всій своїй геніальній обдарованості він пережив, очевидно, болючий процес формування не тільки громадянина, але й поета» [7, с. 180]. Тоді як у А. Шамрая було сказано: «Та й становище його як українського поета в 40-х роках ледве чи сприяло такому безжурному ставленню до своєї творчості. Поставлений на чолі молодшої літератури українською критикою, обстріляний з самого початку важкою артилерією російської критики, поет мусив, навіть незважаючи на деяку безпечність вдачі, серйозно загатися над долею свого поетичного покликання. Його борсання між російською та українською літературою в певному періоді свідчить, очевидно, за болючий процес формування не тільки громадянина, але й поета» [8, с. 95]. Курсивом виділено вилучені слова. Через понад 30 років після першопублікації статті не можна було згадувати про несприйняття Шевченкової творчості у російській критиці 1840-х років, не кажучи вже про поетове «борсання між російською та українською літературою», що у 1960-х роках не відповідало канонічному образу революціонера-демократа.

Дослідник на конкретних прикладах доводить, що загальні властивості коломийки Шевченко майже без змін відтворює у ранніх поезіях [7, с. 185]. Найбільшим доказом спорідненості ладу Шевченкових віршів із ладом коломийок А. Шамрая вважає спосіб побудови ритмічно-синтаксичних паралелей, демонструючи відповідні особливості на кількох уривках [7, с. 186–187].

Поет у модернізації цього пісенного типу рухався шляхом більшої незалежності синтаксичних форм від стабілізованого ритму коломийки, особливо в останній період творчості [7, с. 191].

У розрахованому на слухачів курсів українізації підручнику «Українська література. Стислий огляд» (1927; 2-ге вид. – 1928) кілька сторінок А. Шамрай присвятив Шевченкові, вважаючи його «центральною постаттю» не тільки серед письменників середини ХІХ ст., а й загалом в українському письменстві [11, с. 75]. Виклад, як і вказано у підзаголовку, – вкрай лапідарний. Дослідник пропонує в риторичному оздобленні 1920-х років схематичне бачення доробку поета: «Його творчість виказує складну як художню, так і ідеологічну еволюцію від безоглядної ідеалізації минувшини до критичного усвідомлення минулого й сучасного України й нарешті до зрозуміння соціального нерівенства межі людьми. На цьому шляху він, ідучи за голосом свого класового інстинкту, захоплюючись читанням нелегальної літератури, випередив усіх своїх сучасників українців, ставши на окреме місце першого поета-революціонера в цілій слов'янській літературі» [11, с. 77]. В елементарному лікнепівському посібнику науковцеві вдалося уникнути надуживання соціологізаторськими кліше і подати елементи стилістичного аналізу Шевченкових творів. Не дивно, що за радянського часу підручник перебував у спецфондах.

У виданій під грифом Інституту Тараса Шевченка серії окремих Шевченкових творів було випущено і п'єсу «Назар Стодоля» з передмовою А. Шамрая [10]. Дослідник прагнув дати об'єктивну характеристику Шевченковому драматичному твору, який незрідка піддавався критиці: «...п'єса Шевченка не є якимсь винятком у ряді інших – писана в типовій для того часу манері, вона не перевищує своїх прототипів, але ж, очевидно, і не гірша за їх. Коли зважати на репертуарний голод того часу, на те становище, в якому перебувала наша драматична література, доводиться визнати п'єсу за помітне художнє придбання, як на той час [10, с. 9]. Водночас він визнає, що Шевченкові «драматична форма... не давалась» [10, с. 4]. Передмова викликала критичний відгук Петра Руліна [5], який не погодився із думкою А. Шамрая, що він, П. Рулін, «трохи прибильшує мелодраматизм п'єси» [5, с. 7].

У статті «“Запорожская старина” І. Срезневського як історико-літературний факт» [12, с. 30–53] дослідник наводить низку тематичних і стилістичних аналогій між Шевчен-

ковими творами на історичну тематику «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «У неділеньку у святу...» і фальсифікатами Ізмаїла Срезневського. Виявлену генезу останнього з названих віршів підтримано (без згадування А. Шамрая) і розвинуто в коментарі академічного зібрання творів: «Основні джерела сюжету вірша – стаття І. Срезневського “Сказание летописцев и предания...” (Запорожская старина. – Харьков, 1833–1834. – Ч. 1. – Кн. 3. – С. 94) та пісня-стилізація народних дум того самого автора “Подвиги Лободы” (Запорожская старина. – Харьков, 1833. – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 53–58)» [13, с. 641]. Далі в коментарі Ніни Чамати сказано, що 3–8-й, 11–13-й рядки твору генетично пов’язані з «Песней о Лободе» – фальсифікацією під історичну пісню, яку Михайло Максимович вмістив в «Украинских народных песнях» (1834), і з думою «Про Хмельницького та Василя Молдавського» («Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского», 1854) [13, с. 642]. Тут треба уточнити, що хоч Шевченко безсумнівно знав збірки М. Максимовича, але спиратися в цьому випадку він міг саме на «Запорожскую старину», як і вважає А. Шамрай, адже текст М. Максимовича [6, с. 88–90] нічим, крім орфографічних деталей, поділу на рядки і назви, не відрізняється від першодруку І. Срезневського.

Натомість в академічному виданні не відзначено текстувальний збіг між поемою «Чернець» і піснею «Палей в Сибири» [12, с. 48–49], «Запорожскую старину», втім, названо в переліку джерел, під впливом яких Шевченко витворив образ С. Палія [13, с. 585]. Виразні текстувальні збіги А. Шамрай помічає між піснею «Гордієнко» із «Запорожской старины» і першою частиною Шевченкової поеми «Іржавець» [12, с. 49–50], на що варто було би вказати у коментарі наступного повного зібрання творів.

До Шевченкової постаті дослідник звертається у статті «Співробітники альманахів “Сніп” (1841) і “Южного русского сборника” (1848)» [12, с. 167–191]. На переконання А. Шамрая, твори Миколи Костомарова і Амвросія Метлинського «стали в певній мірі за школу молодому тоді поетові» [12, с. 170], який у «Кобзарі» 1840 року «тільки геніяльно продовжував традиції харків’ян в тематиці і в жанрах» [12, с. 171]. Як видається, в цій тезі дослідника міститься суттєве перебільшення у визначенні міри і ступеня впливу поетів-романтиків на ранню Шевченкову творчість. Водночас А. Шамрай вказує і на те, що молодше покоління харків’ян мусило рахуватися з поетичними досягненнями автора «Кобзаря»,

доказом чому є присвячені йому вірші Олександра Корсуна і Олександра Афанасьєва-Чужбинського [12, с. 170].

У харківському видавництві «Рух» упродовж 1930 року мала вийти друком розрахована на масового читача шеститомна «Повна збірка творів» Шевченка за редакцією А. Шамрая, Антона Березинського, Олекси Новицького, Романа Шевченка. Світ побачили тільки перші два томи під загальною назвою «Твори» замість планованої (опубліковано поезію і повісті та драматургічні твори). Редактором тому «Проза» і автором приміток був А. Шамрай. Повісті подано в перекладі, тексти яких звірено не за автографами, а за публікацією «Киевской старины», що позбавило видання наукової цінності. Уміщено також п’єсу «Назар Стодоля» і вцілілий уривок «Никита Гайдай» [14].

У рецензії «Новий переклад творів Т. Г. Шевченка німецькою мовою» [9] А. Шамрай проаналізував переклади Еріха Вайнерта вибраних віршів та поеми «Гайдамаки» Шевченка (Schewtschenko T. Die Haidamaken und andere Dichtungen. Aus dem Ukrainischen von Erich Weinert. Berlin, 1951), високо їх оцінивши. Насамперед він відзначає перевагу цих перекладів над усіма попередніми в дотриманні особливостей ритмічної структури Шевченкових творів за їх ритмічними переходами в межах одного твору [9, с. 189]. Одразу ж рецензент, навчений гірким досвідом нещодавньої боротьби зі «схилянням перед Заходом», наголошує на досвіді радянських поетів, яким буцімто скористався перекладач [9, с. 189]. Не оминає А. Шамрай констатації дрібних вад перекладів Е. Вайнерта: іноді, зокрема в перекладі поеми «Гайдамаки», трапляються «послаблення образу оригіналу, пропуски окремих художніх виразів», довільне їх трактування тощо [9, с. 190]. Головна ж увага прикута до вдалих перекладацьких знахідок, доступно описаних у рецензії. Як узагальнює А. Шамрай, «в окремих перекладах Вайнерту щастить досягти такої художньої досконалості, коли переклад перестає бути перекладом, а сприймається як оригінальний його твір – так природно, органічно вкладається він у форми німецької поетичної мови» [9, с. 191]. Ця публікація виявилася останньою для науковця, який помер унаслідок лікарської недбалості.

Висновки. Кількісно невеликий шевченкознавчий доробок А. Шамрая досі зберігає своє наукове значення. Подальший поступ у вивченні Шевченкового віршування був би неможливий без статті «До еволюції коломийкового вірша в творчості

Т. Шевченка», актуалізованої передруком у збірнику вибраних праць. Поза сумнівом, виробивши концепцію українського романтизму, дослідник за сприятливіших обставин обов'язково повернувся б до творчості Шевченка як чільного романтика, однак був змушений на тривалий час зосередитися на вивченні і викладанні західноєвропейських літератур. Не достатньо враховано в сучасній науковій літературі текстуальні паралелі між творами Шевченка та І. Срезневського, наведені у статтях дослідника, варто зробити деякі уточнення і доповнення в коментарях нового академічного зібрання творів. Праця А. Шамрая над підготуванням до

друку повістей у перекладі українською – важливий факт історії видання Шевченкових творів. Нині видавці знову повертаються до публікації повістей для широкого загалу в перекладі, але зіпертому на науково встановлений текст оригіналу. Як блискучий знавець німецької мови і літератури він міг ще сприяти поліпшенню німецьких перекладів Шевченкової поезії, добору творів для перекладів тощо, в чому переконує його змістовна рецензія на видання Е. Вайнерта. Тож шевченкознавчі студії А. Шамрая, які необхідно перевидавати з коментарями, мають посісти належне місце в історії вивчення спадщини великого поета.

Список літератури:

1. Бабак Г. Агапій Шамрай у пошуках синтетичної теорії літератури: 1920-ті роки. *Слово і Час*. 2022. № 3. С. 28–44. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.03.28-44>
2. Боронь О. Шамрай Агапій Пилипович. *Шевченківська енциклопедія*: В 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6. С. 824.
3. Пашко О. Неявне літературознавство в Україні 1920-х років. Київ: Дух і Літера, 2025. 368 с.
4. Пашко О. Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір та оточення. *Слово і Час*. 2021. № 5. С. 75–100. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.05.75-100>
5. Рулін П. Т. Шевченко. Назар Стодоля. Вступна стаття А. Шамрая. ДВУ. 1927. Стор. 72, тир. 5000. *Життя й Революція*. 1928. № 3. С. 186–188.
6. Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. Москва: Унив. тип., 1834. XI+180 с.
7. Шамрай А. Вибрані статті і дослідження. Київ: Наукова думка, 1963. 319 с.
8. Шамрай А. До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка. *Шевченко*. [Харків:] ДВУ, 1930. Річник другий. С. 93–104.
9. Шамрай А. Новий переклад творів Т. Г. Шевченка німецькою мовою. *Вітчизна*. 1952. № 3. С. 189–191.
10. Шамрай А. Передмова. *Шевченко Т. Назар Стодоля*. [Харків:] ДВУ, 1927. С. 3–16.
11. Шамрай А. Українська література. Стислий огляд. [Харків:] ДВУ, 1927. 212 с.
12. Шамрай А. Харківські поети 30–40 років XIX століття: (Харківська школа романтиків). Харків: ДВУ, 1930.
13. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. 782 с.
14. Шевченко Т. Твори. [Харків:] Рух, [1930]. Т. 2: Проза / ред. і прим. А. Шамрая. 559 с.

Bondariev N. O. AHAPIY SHAMRAI AS A SHEVCHENKO SCHOLAR (TO THE 130TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

The paper provides a comprehensive review of Shevchenko-related works by the prominent Ukrainian literary scholar Ahapiy Shamrai (1896–1952). It examines the significance of these works for the development of scientific Shevchenko, and identifies the ideas that are still relevant now. Further progress in the study of Shevchenko's poetry would have been impossible without A. Shamrai's article "Towards the Evolution of the Kolomyika Verse in the Work of T. Shevchenko" (1926). The researcher formulates a number of generalizing observations on the evolution of Shevchenko's poetry, in particular the structure of the Kolomyika meter. At the same time, the text of the article included in the collection of selected works by the scholar (1963) appeared to have been subjected to censorship interference. Having developed the concept of Ukrainian romanticism, A. Shamrai, under more favorable circumstances, undoubtedly, would definitely have returned to the work of Shevchenko as a leading romantic, but was forced to focus on the study and lecturing of Western European literature for a long time. The contemporary academic literature does not account for the textual parallels between the works of Shevchenko and Izmail Sreznevskiy, given in the articles of A. Shamrai, in a sufficient manner. It is worth making some clarifications and additional comments on the new academic collection of works.

A. Shamrai's preparing Ukrainian translation of Shevchenko's stories for bringing out is an important fact in Shevchenko's works publishing history. Nowadays, the publishers are returning to issuing the stories for the wider audience once again in translation, but this time based on the scientifically established text

of the original. As a brilliant expert in German language and literature, Shamrai could have continued to contribute to the improvement of German translations of Shevchenko's poetry, to the selection of works for translation, etc., which is proved by his meaningful review of Erich Weinert's edition. Therefore, A. Shamrai's Shevchenko studies, which needs republishing with comments, should take their rightful place in the great poet's legacy studying history.

Keywords: *Kolomyika meter; history of Shevchenko studies, works publishing, textbook, concept, censorship.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026